

Autoriteit en argument

De receptie van het plankje van Tolsum

Goffe Jensma

Summary

The Tolsum tabula cerata was first transcribed in 1917 by C.W. Vollgraff (1876-1967), a professor in Greek archaeology from the University of Groningen. It took more than ninety years before this transcription finally was rejected in 2009 by Bowman, Tomlin and Worp as an evidently erroneous reading. The question at hand in this contribution is how this delay must be explained. The most plausible answer is a threefold argument. (1) The expertise of reading tabulae ceratae is so recondite that the credibility of a reading depends heavily on the authority of the scholar(s) who perform(s) it. (2) According to the scholarly rules of that time, the 1917 reading of the tabula by Vollgraff was state-of-the-art. Vollgraff had an excellent reputation as a classical scholar and, judging by the offprints he sent to almost every specialized colleague in the Netherlands, he proved to be open for criticism. In the decades after the publication of his reading, it was never rejected or even doubted upon, which in its turn made the reading all the more credible. (3) Maybe because of the Latin language used in the inscription, the Tolsum tabula never really became part of the national Frisian cultural heritage, at least not enough to incite further research on the correctness of Vollgraff's reading. In the meantime Dutch archaeologists did not dispose of the expertise to re-read the text. In this contribution Jensma places these three arguments in the context of the history of archaeology in the Netherlands, particularly in Friesland.

Het plankje als nationalistisch signum

Hoe is het toch mogelijk dat C.W. Vollgraff het plankje van Tolsum in 1917 zo apert fout las als het koopcontract van een koe? En hoe kan het dat deze lezing vervolgens zo lang onaangevochten bleef? Zou dat niet te maken kunnen hebben met Fries nationalisme en met de Friese identiteit waarin de koe immers een centrale plaats inneemt? Heeft de Fries zich niet steeds te veel aan zijn koeien gehecht?

Deze vragen werden mij indertijd door de congresorganisatie (en nu door de redactie van deze aflevering van *It Beaken*) opgegeven als onderwerp voor mijn bijdrage. Het zijn interessante vragen die ook wel hout lijken te snijden. Het plankje van Tolsum stamt immers uit de Romeinse tijd en past dus prachtig bij de negentiende-eeuwse opvatting dat de Friezen al sinds de Romeinse tijd op dezelfde plaats langs de Noordzeekust hadden gewoond, geboerd en gehandeld. Deze middeleeuwse oorsprongsmythe

had in de zestiende eeuw aan kracht gewonnen door de herontdekking van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus die immers in 28 na Christus al de naam van de 'Frisii' had genoemd.¹ Omdat Tacitus het ook al had over de Friezen (in 28 na Chr.) als tegenstribbelende, opstandige veehouders lijkt – via de omweg van de koe – het plankje van Tolsum zo een fysiek bewijs voor de waarheid van dit mythische verhaal dat vooral in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw uitgroeide tot een van de belangrijkste bouwstenen van de moderne Friese identiteit.²

Maar inzichten veranderen. Het plankje van Tolsum is niet meer wat het was. De betekenis ervan is veranderd. Om dat te begrijpen moeten we het allereerst plaatsen in een bredere context, namelijk die van de geschiedenis van de archeologie.

De paradigmatische omslagen in de geesteswetenschappen in de laatste twee, drie decennia zijn ook aan de archeologie niet voorbijgegaan.³ Of misschien beter, ze hebben bij uitstek in de archeologie een diep spoor getrokken. De reden is dat archeologie een in het Westen ontstane wetenschap is die – als klassieke archeologie althans – in het Oosten werd beoefend, in de koloniën dus. De Canadese archeoloog Bruce Trigger was in 1984 de eerste die consequenties trok.⁴ Hij ontmaskerde de archeologie als een nationalistische, koloniale en imperialistische wetenschap. Niet alleen zouden haar concepten en methodes in het Westen zijn ontwikkeld, ook de betekenis van de gedane vondsten zou zijn ingelegd vanuit kolonialistische, nationalistische en imperialistische denkpatronen.

Zo werd de politieke (bij)lading van de archeologie zichtbaar. Archeologen hadden er bijvoorbeeld een handje van gehad om de inwoners van de koloniën stelselmatig af te schilderen als primitief. De archeologie zou nu, aldus Trigger c.s., de gekoloniseerde en onderworpen bevolkingen een stem moeten geven en hen de mogelijkheid moeten bieden om de op hun grondgebied gedane archeologische vondsten in *hun* verhalen in te passen. 'Multivocality' was hier voortaan het motto en een mix van postnationalisme, postkolonialisme en postimperialisme het uitgangspunt.

Mits we de juiste maatvoering enigszins in acht nemen, zien we ook in de tegenwoordige archeologie van Friesland (ik gebruik opzettelijk niet de term Friese archeologie) sporen van deze paradigmawisseling terug. De grenzen tussen wat als Fries en wat als niet-Fries wordt aangemerkt zijn in de loop van de twintigste eeuw namelijk aanmerkelijk vervaagd. Dankzij een vergelijkende analyse van terpvondsten staat allereerst – trouwens door sommigen al veel langer, maar daarover straks – de continuïteit van de bewoning van Friesland door 'raszuivere' (of in tegenwoordige termen: DNA-overeenkomstige) Friezen ter discussie.⁵ Een jongere generatie archeologen beperkt zich bovendien niet langer tot de archeologie van de provincie Friesland. Vanuit een meer antropologisch perspectief plaatsen

zij in Friesland verricht onderzoek bij voorkeur in de context van een vroeg-middeleeuwse Noordzeecultuur.⁶ In het licht van het bovenstaande zou een implicatie van deze verruiming van het blikveld bijvoorbeeld kunnen zijn dat typische, als niet-Fries beoordeelde bevolkingsgroepen nu een 'stem' krijgen in de geschiedenis van Friesland. Men kan dan bijvoorbeeld denken aan Vikingen die in de Nederlandse en ook Friese geschiedenis steeds vooral als vijandige plundersaars te boek stonden,⁷ maar natuurlijk ook aan de Romeinen.⁸

Zo op het oog past ook het geschonden vertrouwen in de lezing van het plankje van Tolsum door Vollgraff wel in deze verschuivingen. De koe stond hier symbool voor de continuïteit van de Friezen en nu die koe van het leesplankje is geschoven, wordt daarmee ook het geconstrueerde, nationalistische karakter van de Friese oorsprongsmythe eens te meer zichtbaar.⁹

Autoriteitsoordelen

Hoe waar misschien ook, in dit geval zou het te gemakkelijk zijn om het hierbij te laten. De zaak van het Tolsumer plankje ligt gecompliceerder en de vraag naar de hardnekkigheid van de oude, foutieve lezing is moeilijker te beantwoorden dan ik in eerste instantie dacht. De congresorganisatie en redactie gingen er, zo realiseerde ik me, blijkbaar vanuit dat de nieuwe lezing van het plankje de betere zou zijn. Deze welwillendheid kan echter geen wetenschappelijk *a priori* zijn en het zal blijken dat autoriteitsoordelen in een zaak als deze een grote rol spelen.

Zoals uit de overige bijdragen aan dit nummer van *It Beaken* wel duidelijk wordt,¹⁰ verschilt de lezing die nu door Bowman, Tomlin en Worp wordt voorgesteld enorm van die van Vollgraff uit 1917. Tussen beide gaapt een intrigerende kloof. Niet alleen de uiteindelijke strekking verschilt, maar meer dan vijftig procent van de schrifttekens wordt nu ook anders gelezen. Deze verschillen hebben met veranderende paradigma's niet zo veel te maken, maar wel met argumenten, dus met op beschikbare expertise gebaseerde afwegingen over welke letters precies in het hout van het plankje gekrast zijn. De in dit nummer van *It Beaken* door Bowman, Tomlin en Worp gepresenteerde lezing kwam tot stand dankzij vernieuwende onderzoeksmethodes: verfijndere fotografische technieken en anderzijds *video conferencing* waardoor uitwisseling van argumenten tot een zo objectief mogelijke, intersubjectieve lezing zou kunnen leiden. De techniek mag imposant zijn, uiteindelijk is ze natuurlijk slechts instrumenteel. Niet de machine leest, maar de mens.

Dat lezen van cursief Latijn is vervolgens om meer dan één reden een zaak van superspecialisten.¹¹ Men moet bedreven zijn in de translitteratie van in hout gegrifte tekstrudimenten. Men moet het Romeins cursief schrift

kunnen lezen in zijn varianten in tijd en ruimte. Men moet daarvoor het Latijn kennen, eveneens in zijn varianten in tijd en ruimte. Men moet weten welke formules, afkortingen, onregelmatigheden en fouten men kan verwachten en welke niet. Wie deze kunsten niet beheerst, kan dus ook niet oordelen, maar moet afgaan op de autoriteit van degene die voor hem leest: de expert. Nu zijn dat Bowman, Tomlin en Worp, in 1917 was het Vollgraff. En dat is hier een volgende eigenaardigheid, want hoe men het ook wendt of keert, of men het nu over een oude of over een nieuwe lezing heeft, de overtuigingskracht en het succes van een interpretatie wordt uiteindelijk niet alleen bepaald door inhoudelijke maar ook door autoriteitsargumenten.

Niets weet vervolgens beter zijn eigen tegenstand te mobiliseren dan autoriteit. Ook hier lijkt me de mogelijkheid niet denkbeeldig dat de autoriteit van Bowman, Tomlin en Worp wordt aangevochten. Lange tijd lag er immers maar één lezing, die van Vollgraff, nu liggen er twee. Men kan kiezen! De eerste tegenstribbelende Latinist heeft zich inmiddels al gemeld. Onlangs verschenen namelijk in eigen beheer een brochure en een reactie op de Bowman-Tomlin-Worp-lezing door J.A.D. Zeinstra. Deze houdt op veruit de meeste punten vast aan de lezing van Vollgraff en probeert met kracht van argumenten de nieuwe lezing te weerleggen. Een saillant en voor het lekenpubliek mogelijk zeer overtuigend detail is dat Zeinstra ook een tweede, recent gevonden *tabula cerata* interpreteert als het koopcontract van maar liefst negen koeien.¹²

Hoewel ik zelf *a priori* niet wil (en ook niet kan) beoordelen welke lezing van de twee de juiste is, is dat natuurlijk geen reden om niet de vraag te stellen waarom de kloof tussen beide lezingen zo diep is en vooral waarom de nu ineens apert fout geachte lezing 92 jaar lang onweersproken bleef. Een plausibel antwoord zou van belang kunnen zijn voor de zuiverheid van het debat. Door contexten te schetsen kan men de ruimte voor discussie op grond van inhoudelijke argumenten zo groot mogelijk houden.

Ik wil daarom in de rest van deze bijdrage de onderzoekshistorische context schetsen waarin het tafeltje van Tolsum werd gevonden, bestudeerd, geïnterpreteerd en gereciperd. Ik zal drie vragen proberen te beantwoorden: (1) Waarop berusten autoriteit en geloofwaardigheid van de oude lezing van het plankje? (2) Hoe is het plankje als historisch object in en buiten Friesland gereciperd en geapprecieerd? (3) Hoe kan het dat het zo lang heeft geduurd voordat de lezing van het plankje werd aangevochten?

Autoriteit en geloofwaardigheid

De geschiedenis van de negentiende-eeuwse archeologie in Friesland zou goed kunnen worden geschreven uitsluitend aan de hand van dit Tolsumer

TERPAARDE
te TZUM.

Notaris OKKINGA te Harlingen zal
Maandag 18 October 1909, 's namiddags
2 uur, in het Stationskoffiehuis te Fra-
neker, in het openbaar finaal verkoopen:

Den BOVENGROND,
om af te graven, van een perceel **TERP-**
WEILAND, behoorende tot de sate „Groot
Tolsum” onder Tzum, ter grootte van
ongeveer 3 hectaren 14 aren.

Deze terp bevat eene groote hoeveel-
heid eerste qualiteit terpaarde.

Geboden $8\frac{6}{10} \times f2231 = f19\ 186\ 60$.

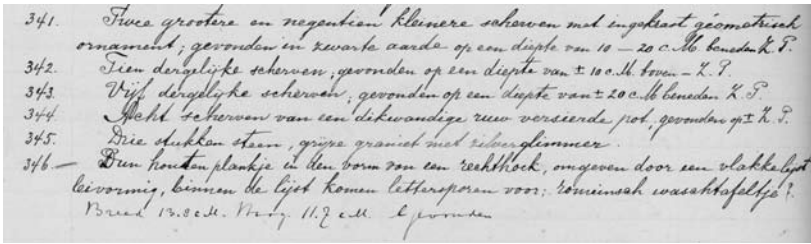
Nog enkele boekjes met kaarten be-
schikbaar.

Afb. 1. Te koop aangeboden: 'eene groote hoeveelheid eerste qualiteit terpaarde' bij 'Groot Tolsum' onder Tzum. Advertentie in de Leeuwarder Courant van 15 oktober 1909 (foto Tresoor, Leeuwarden)

plankje, zo sterk zijn alle belangrijke aspecten ervan in het verhaal van deze ene vondst aanwezig. Deze geschiedenis, die van het plankje dus, begint met de verkoop van een terp, in dit geval 'Groot Tolsum'. Dat was in 1909 en de 3,16 hectare grote terp kostte – let wel – 21.508 gulden (afb. 1).¹³

De handel in de uiterst vruchtbare terpaarde was een zo lucratieve onderneming dat de terpaafgravingen op semi-industriële schaal plaatsvonden. Met behulp van treinrails en kiepkarretjes groeven vanaf circa 1850 groepen arbeiders onder leiding van terpbazen stelselmatig de Friese en Groningse terpen af. De grond werd gebruikt als mest op de arme (zand)gronden. Bij deze afgravingen kwamen vanzelfsprekend vele voorwerpen voor het licht.¹⁴

Het duurde echter de gehele negentiende eeuw voordat er, vanuit het perspectief van de wetenschap, een vruchtbaar evenwicht was gevonden tussen drie verschillende werkende krachten. Allereerst moesten de grondeigenaren de vondsten uit hun terpen willen afstaan voor onderzoek. Vervolgens moest de arbeiders worden geleerd om waardevolle vondsten ook te herkennen en te melden. Tenslotte moesten de – in Friesland in het Fries Genootschap voor Geschied- Oudheid- en Taalkunde verenigde – (dilettant)onderzoekers zich een beeld leren vormen van de geschiedenis en de betekenis van de terpen. Maar daarvoor waren juist die vondsten

Afb. 2. Het schrijfflankje als laatste bijgeschreven (nr. 346) in de zogenoemde 'terpenregisters'. In deze registers werden alle terpvondsten per terp ingeschreven. Merk op dat Boeles zelf nog een opmerking onderaan heeft toegevoegd over de afmetingen van het plankje (collectie Tresoar, Leeuwarden, Archief Fries Genootschap toegang 205-08, inv. 189) (foto Tresoar, Leeuwarden)

weer van belang. Dit proces van tastend zoeken naar evenwicht duurde zeker een halve eeuw en kende zijn bizarre speculaties, missers en enormiteiten. Een arbeider vindt een vreemd voorwerp: 'Wat zou 't wezen', vraagt hij zijn collega. 'Sla het eens stuk!'¹⁵ Of een (Italiaanse) geleerde is zo onder de indruk van de befaamde vondst van paalwoningen aan het meer van Zürich in 1854 dat hij de terpen aanziet voor bergen van uit de ramen van paalwoningen weggeworpen afval.¹⁶

Na 1900, en juist in het geval van Tolsum, werden deze potentieel tegengestelde krachten gelijkgericht. De doorgaans adellijke en patricische grondeigenaren bleken steeds vaker genegen om de vondsten uit hun terpen af te staan aan het – door het Fries Genootschap gestichte – Fries Museum.¹⁷ De arbeiders en hun terpbazen werden, door hen beloningen in het vooruitzicht te stellen, geconditioneerd om vondsten te melden. De archeologie als discipline, tenslotte, begon volwassen te worden. Niet alleen de vondst zelf is belangrijk, wist men nu, maar ook de positie van de vondst in de bodem.¹⁸ Over Tolsum merkte de conservator tevreden op: 'Op deze terp werd geregeld aanteekening gehouden van de hoogte waarop de oudheden gevonden werden.'¹⁹

Net zoals de terpaarde met scheepsladingen tegelijk naar de arme grond werd vervoerd, zo werden nu duizenden voorwerpen het Fries museum binnengebracht. Ieder jaar opnieuw vulden deze vondsten vele pagina's van de *Verslagen van het Fries Genootschap*, de oprichter en beheerder van het Museum.

Vanuit Tolsum werden 346 nummers binnengebracht (afb. 2). Het zegt veel over de langzamerhand gegroeide expertise dat de conservator, P.C.J.A.

CXXIII. **Tzum**, terp „Groot Tolsum” op de Vlaren.
 334—346 De laatste vondsten uit deze thans afgegraven terp, waaronder no. 346, het reeds in de vorige Vrije Fries blz. 229 vermelde Romeinsche schrijftafeltje van hout, met sporen van cursiefschrift in de overblijfselen van de zwarte waslaag. Breed 13,8, hoog 11,7 cM. Aan twee kanten leivormig uitgediept, met een rand van ongeveer 1 cM. In 1914 ontgraven in het zwart, ongeveer 15 cM. beneden Friesch Zomerpeil, volgens de gravers. Op deze terp werd geregeld aanteekening gehouden van de hoogte waarop de oudheden gevonden werden.

Afb. 3. Boeles doet verslag van de laatste vondsten uit de terp ‘Groot Tolsum’ onder Tzum, met speciale vermelding van het Tolsumer schrijftafeltje (collectie Tresoor, Leeuwarden, Verslagen Friesch Genootschap 1914/1915, blz. 15) (foto Tresoor, Leeuwarden)

Boeles, in 1914 met zoveel gemak het schrijftafeltje van deze lopende band plukte en het op grond van zijn literatuurkennis wist te identificeren als een van de toentertijd nog zeldzame *tabulae ceratae*. In zijn verslag als conservator van het Fries Museum uit 1913/1914 somde hij als altijd de honderden archeologische vondsten uit het afgelopen boekjaar op: botten, potten en andere interessante bijzonderheden als bijvoorbeeld in dit geval een benen voorwerp uit Almenum waarin runen staan gekrast. En dan (afb. 3):

‘Een tweede, niet minder interessante vondst is eveneens van schriftkundigen aard. Een houten schrijftafeltje uit den Romeinschen tijd, aan beide zijden nog bedekt met sporen van zwarte schrijfwas en overblijfselen van Romeinsch cursiefschrift. Een aardige illustratie van de cultuur der terpen in de eerste eeuwen onzer jaartelling. Dat er meer dergelijke tafeltjes in gebruik geweest moeten zijn bewijst een beenen stilus of schrijfstift, die reeds vroeger gevonden werd in een terp te Hijum. Soortgelijke wastafeltjes bevinden zich o. a. in het museum te Mainz. Onze vondst is waarschijnlijk de eerste van dien aard in ons land.’²⁰

Achter deze observatie, hoe simpel ook, gaat grote kennis schuil van eerdere vondsten maar ook van de relevante internationale literatuur.

Pieter Boeles (1873-1961)²¹ was een typische museumarcheoloog, maar ondanks of misschien juist wel dankzij deze beperking ook een vernieuwer.²² Hij was indertijd zijn vader Willem Boele Sophius Boeles opgevolgd als conservator en was als het ware opgegroeid in het Fries Museum. Door simpelweg – als een kind dat speelt – te proberen om al die binnengebrachte

voorwerpen chronologisch te ordenen, slaagde hij er in om een duidelijker beeld te scheppen van de periodisering van de terpentijd.²³ Een logisch eerste resultaat was de baanbrekende wetenschappelijke catalogus van de voorwerpen uit het bezit van het Fries Museum.²⁴ Vooral echter Boeles' boek *Friesland tot de elfde eeuw* – zijn *magnum opus* uit 1927 (1951²) – getuigt van zijn vondstenkennis, belezenheid en denkkraft.²⁵ Boeles was de eerste die, op grond van vondstenanalyse, de continuïteit van de bewoning van Friesland door Friezen in twijfel trok.²⁶

Boeles bewerkstelligde mee dat het Fries Museum en Fries Genootschap steeds meer in internationale netwerken van geleerde genootschappen en universitaire geleerden opereerden. Er werden ruilabonnementen met buitenlandse genootschappen afgesloten en ieder jaar kwamen er tal van buitenlandse geleerden het Fries Museum bezoeken.²⁷ Onder hen was in 1910 of 1911 ook Carl Wilhelm Vollgraff (1876-1967), indertijd hoogleraar Griekse Taal- en Letterkunde in Groningen. Een paar jaar later zou Boeles hem vragen om eens naar het Tolsumer tafeltje te kijken.²⁸

Boeles kende Vollgraff al vanaf tenminste 1903, toen deze voor het eerst een lezing voor het Fries Genootschap had gehouden.²⁹ Sindsdien kwamen beide heren elkaar regelmatig tegen. Vollgraff schreef een gunstige recensie van Boeles' wetenschappelijke museumcatalogus uit 1909 en beide heren zouden later ook mee aan de basis staan van de Fries-Groningse Vereniging voor Terpenonderzoek.³⁰ Dat was in hetzelfde jaar waarin Boeles en Vollgraff door hun gezamenlijke publicatie de wetenschappelijke wereld probeerden te interesseren voor het schrijfplankje van Tolsum.

Men zou nu kunnen opmerken dat Boeles' keuze voor Vollgraff als deskundige minder voor de hand lag, dat Vollgraff maar een graecus was en geen latinist en dat hij dus zijn tanden stukbeet op het Latijns cursief.³¹ Ik waag dit te betwijfelen. Wat we namelijk van Vollgraff weten is dat hij juist een uitstekende opleiding als classicus had genoten aan binnen- en buitenlandse universiteiten. Hij studeerde ook bij zijn eigen vader de Latinist J.C. Vollgraff en deze was specialist in de Latijnse epigrafie.³²

In de briefwisseling tussen Vollgraff aan Boeles wordt ook de transcriptie van het plankje besproken. Daarin valt inderdaad op, zoals Worp in zijn bijdrage aan dit tijdschrift opmerkt, dat Vollgraff al op het eerste gezicht de woorden 'bovem/emit' las en daarmee dus de bekende koe bij de hoorns greep.³³ Dat kan inderdaad een door de lezing van Tacitus gestuurd *hineininterpreteren* zijn, maar er moet dan wel bij worden gezegd dat in de rest van de brieven met veel grotere schroom over de transcriptie wordt geschreven.³⁴ Zo intuïtief als Worp op het congres suggereerde was Vollgraff denkkelijk niet. Dat beeld wordt naar mijn mening nog eens bevestigd door het voorbehoud dat Vollgraff ook in zijn uiteindelijke publicatie maakt.³⁵

Er zijn meer argumenten om Vollgraff vooral voor vol aan te zien. Zoals Bowman, Tomlin en Worp tegenwoordig gebruik maken van videoconferencing en digitale analysetechnieken, zo maakten ook Boeles en Vollgraff gebruik van indertijd moderne technische hulpmiddelen. Men kan achteraf afgeven op de manier waarop de bij het artikel van Vollgraff afgedrukte foto van het plankje – op advies van Boeles – was ‘gephotoshopt’, met evenveel recht kan men juist wijzen op het gebruik van de fotografie als communicatiemiddel in het toenmalige wetenschappelijk debat. Evenals Vollgraff benutte ook Boeles deze mogelijkheden;³⁶ ze dienden het open debat. Evenmin schroomde Vollgraff om het plankje in een laboratorium te laten onderzoeken door een collega uit de Faculteit der Natuurwetenschappen.³⁷

Voor Vollgraffs integriteit en autoriteit pleit verder dat hij er zorg voor droeg dat zijn publicatie in ruime mate werd verspreid in kringen van binnen- en buitenlandse deskundigen, meest hoogleraren Oude Geschiedenis en classici.³⁸ Dat leverde weer nieuwe, ondersteunende publicaties op en ook nieuw onderzoek naar het plankje zelf, bijvoorbeeld door de hoogleraar A.G. Roos. Deze hoogleraar Romeinse geschiedenis en oudheden in Groningen publiceerde enkele emendaties die Vollgraffs lezing als geheel verder vrijwel intact lieten en dus goedkeurden.³⁹ Dankzij de overdrukjes kwam het nieuws over het plankje ook terecht bij de hoogleraar Gradenwitz, de toenmalige uitgever van de *Fontes iuris romani antiqui*.⁴⁰ Meteen ook vond het tafeltje zijn weg in een rechtshistorisch handboek, namelijk Isaac Hijmans' boek over Romeins zakenrecht uit 1917.⁴¹

Samenvattend is het beeld dat uit deze korte reconstructie naar voren komt het volgende. Het schrijftafeltje is gevonden in een periode van bloei van de terpenarcheologie. Het werd vervolgens door een expert volledig naar de maatstaven van de tijd onderzocht en er werd veel moeite gedaan om het schrijfplankje als een interessante vondst aan de internationale geleerde gemeenschap te presenteren. Daarbij werd open kaart gespeeld en werd kritiek serieus genomen. Al deze factoren zeggen natuurlijk minder over de juistheid van de interpretatie van Vollgraff dan over het feit dat ze aan deze interpretatie een maximaal haalbare wetenschappelijke autoriteit verleenden.

Receptie en appreciatie

De vraag is nu vervolgens in hoeverre de interpretatie van het Tolsumer leesplankje onder het publiek ook een stimulans was voor Fries-nationalistische gevoelens. Men zou het misschien denken, maar wie de bronnen doorneemt komt tot een tegenovergestelde conclusie. De publiciteitscampagne van Boeles en Vollgraff mag wetenschappelijk gezien zeer geslaagd genoemd worden,⁴² door de jaren heen – en het

verbaasde mij – werd het plankje maar mondjesmaat genoemd in kranten, tijdschriften en boeken. Het is in de Friese geschiedschrijving een redelijk onbekend voorwerp gebleven.⁴³

In niet-archeologische wetenschappelijke werken werd het plankje regelmatig genoemd, maar meestal in het voorbijgaan en slechts een enkele keer als argument in wetenschappelijke discussies. De dicht-historicus Obe Postma gebruikte het bijvoorbeeld als bijkomend argument voor de stelling dat in de Romeinse tijd al grotere complexen aan privaat landbezit zouden hebben bestaan.⁴⁴ De archeoloog Wim van Es meende in 1968 op grond van de vermelding van ‘Nummis’ (de muntsoort die volgens Vollgraff op het plankje werd genoemd) dat er in het Friese gebied iets van een geldeconomie zou hebben bestaan.⁴⁵

In de populaire literatuur komt het plankje nog veel minder vaak voor dan in de wetenschappelijke. Het digitale archief van de *Leeuwarder Courant* laat zien dat van de 73 hits die deze krant op de naam Tolsum geeft ongeveer de helft familiebericht is en dus irrelevant. Slechts een handjevol hits geeft vervolgens meer dan een terloopse vermelding. In de kinderliteratuur of in een enkele historische roman is het plankje recent wel eens gebruikt,⁴⁶ maar in het collectieve Friese geheugen is het plankje al met al niet of nauwelijks opgenomen.⁴⁷ Het werd geen Fries nationaal voorwerp, maar bleef een interessante archeologische vondst van een relatief zeldzaam voorwerp, een museumstuk dat werd ingezet in een internationale wetenschappelijke context.⁴⁸

Ik heb voor deze plek in de schaduw twee verklaringen. De eerste is dat in de handen van Boeles (en Vollgraff) de archeologie geen Fries-vriendelijke wetenschap was. Juist de archeologie ontzenuwde als eerste de populaire mythe van continuïteit sinds Tacitus. Deze oude oorsprongsmythe was, als gezegd, geautoriseerd door de teksten van klassieke auteurs en van humanistische zestiende-eeuwse geschiedschrijvers. In plaats van teksten prefereerden Boeles – en andere archeologen – echter de terpvondsten als belangrijkste bronnen voor de Friese geschiedenis en deze lieten zien dat van continue bewoning van de terpen geen sprake kon zijn.

Het is typerend dat de niet-Fries Vollgraff betreffende het plankje van Tolsum ‘nationalistischer’ redeneerde dan de Fries Boeles. Anders dan deze wees Vollgraff namelijk de gedachte van de hand dat het hier om een secundaire vondst zou kunnen gaan, dus een geïmporteerd (of geroofd) Romeins voorwerp. Hij koesterde de verbinding tussen de koe en het Friese Tolsum. Boeles maalde er niet om.⁴⁹

Deze vermeend anti-Friese houding, die zich ook op andere momenten uitte, werd Boeles in Friesland niet in dank afgenomen. Het was ook een van de redenen waarom het Fries Genootschap over het algemeen bepaald niet als een Fries-nationaal genootschap werd beschouwd. Sommigen

zagen het eerder als een anti-democratische regentenclub van Hollands-georiënteerde elitaire wetenschappers.⁵⁰

Er is, in het verlengde van deze observatie, nog een mogelijke verklaring waarom het plankje geen Fries-nationaal erfgoed is geworden. Het is geschreven in het Latijn en was dat niet de taal van de vijand, de bezetter? Heeft het plankje ook mee om die reden niet de plek in het Friese collectieve geheugen gekregen die het verdient? Ik hoef dat verder niet met argumenten te omkleden anders dan door een retorische vraag te stellen: Stel nu eens dat het plankje wel in het Fries was geschreven, wat dan? De lezer weet het antwoord wel.

Veranderende paradigmata

Tussen de wetenschappelijke en de populaire receptie van het plankje van Tolsum bestaat dus een divergentie. Daarin ligt al een antwoord op de vraag waarom het zo lang heeft geduurd voordat archeologen zich er toe zetten om het plankje eens wat kritischer en nauwkeuriger te bekijken. Het plankje werd niet gezien als belangrijk Friesnationaal cultureel erfgoed en de maatschappelijke behoefte aan een kritisch onderzoek was dus gering en daarmee ook het motief van een wetenschapper die er mee zou willen scoren.

Het schijnt mij desondanks toe dat het onderzoek door Bowman en Tomlin toch niet uit de lucht komen vallen en dat het wel zin heeft om de bovengenoemde verschuivende paradigmata in de archeologie hier in stelling te brengen. In de laatste decennia is, ook onder het Nederlandse en Friese publiek, wel degelijk sprake van een veranderende kijk op de eigen geschiedenis. Gemakkelijker dan onze directe voorouders zet men tegenwoordig de trots op het eigen verleden opzij en durft men vanuit een 'post-nationalistisch' perspectief terug te kijken.

Mogelijk verklaart die veranderde attitude dat er in het laatste decennium zo veel meer wetenschappelijk onderzoek naar het Tolsumer plankje is verricht dan in alle voorgaande decennia sinds 1917, onderzoek waarin ook duidelijk sprake is van een kritischer houding.⁵¹ De directe voorgeschiedenis van het in Oxford verrichtte onderzoek begint in 1988, toen J.E. Bogaers, internationaal vermaard deskundige op het gebied van inscripties, in een niet-gepubliceerde voordracht als eerste vraagtekens bij Vollgraffs lezing zette.

In de artikelen die daarna door Slob en Bos aan het plankje werden gewijd,⁵² werd Vollgraffs lezing niet fundamenteel in twijfel getrokken, maar richtte de discussie zich op de juridische interpretatie van het plankje, maar secundair ook op de datering (Slob) en op de – al veel oudere – vraag of het Tolsumer plankje als 'origineel' Fries moest worden gezien of als een depositie, een voorwerp dat van elders was meegenomen en dat min of

meer toevallig in de Tolsumer terp was terechtgekomen. Bos – en later Van Es⁵³ – bleken die mening toegedaan.

Daarmee was de angel uit een nationalistisch Friese interpretatie al verwijderd. Typerend was echter nog de beginzin van Bos: ‘Ik ben niet gekwalificeerd om aan tekstkritiek te doen.’ Daarin echode na wat Vollgraff al in 1917 opmerkte: ‘Dit soort schrift zou op zich zelf zeer gemakkelijk te lezen zijn, indien wij er niet zoo weinig proeven van bezaten, dat er slechts zeer enkele geleerden zijn, die de noodige bedrevenheid hebben om het eenigszins vlot te ontcijferen.’⁵⁴ Het is uiteindelijk de verdienste van Worp geweest dat hij in Oxford enkele van deze *aves rarissimae* heeft gevonden. Maar de tijd was er dus ook naar. Bij de eventuele acceptatie van de nieuwe lezing speelt niet alleen de autoriteit van Bowman, Tomlin en Worp een rol, maar ook dat wij tegenwoordig gemakkelijker accepteren dat zo’n *tabula cerata* op grond van toegenomen kennis en vaardigheid beter kan worden geplaatst in bredere historische contexten dan de Friese. Zonder zich ongemakkelijk te voelen kan het publiek van nu – dat zich veel minder om Friestaligheid en om een continue Friese geschiedenis bekommert – er het oudste schriftdocument van enige lengte in zien dat tot nu toe op ‘Nederlandse’ en ‘Friese’ bodem is gevonden. Wij Friezen kunnen die koe best missen.

Epiloog

Maar wie heeft er nu uiteindelijk gelijk, wie bezit de meeste autoriteit en wie de beste argumenten: Vollgraff of Bowman/Tomlin/Worp? Ik wil, nu *a posteriori*, daarover toch iets opmerken en ik doe dat door bij wijze van parabel een sterk staaltje te vertellen uit de geschiedenis van de Nederlandse oudheidkunde, een klassiek vervalsingsverhaal. Ik merk met enige nadruk op – want het stuk is zo sterk dat het moeilijk te geloven is – dat het verhaal van verschillende kanten is gedocumenteerd.

Ergens 1867 begeeft een stel Katwijkse vissersvrouwen zich in Leiden naar het huis van een zekere Balthazar Theodorus baron Van Heemstra aan wie ze een merkwaardige steen overhandigen. Ze hebben deze, zeggen ze, in de duinen gevonden. De steen is vooral merkwaardig doordat er een rijtje mysterieuze tekens is ingekrast. Dat de vrouwen bij Van Heemstra kwamen, laat zich goed verklaren. Net als iedere andere Friese edelman was Van Heemstra ten zeerste geïnteresseerd in het roemrijke verleden van de Friese gewesten (waartoe voor hem natuurlijk ook Holland hoorde). Trots toonde hij vrienden en kennissen zijn nieuwe trofee.

Jammer genoeg had Van Heemstra geen idee wat die mysterieuze tekens voorstelden en er was ook niemand in zijn omgeving die hem zekerheid kon geven. Hij besloot deskundige hulp in te roepen en stuurde de steen op naar het Koninklijk Genootschap voor Oudheidkunde in Kopenhagen. Runen

werden geassocieerd met het Noorden en het Kopenhaagse genootschap stond zeer goed bekend. De steen kwam terug: in Kopenhagen had men geen flauw benul. In de vergadering van de Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde sprak de beroemde taalkundige Kern, hoogleraar te Leiden, zich uit over de steen. Hij dacht aan een vervalsing, maar wat deze inhield wist hij niet.⁵⁵

Van toen af aan bleef de steen – onleesbaar – in de vitrines van huize Heemstra liggen. Tot op een dag een eenvoudig man de steen bekeek en verbaasd vroeg: ‘Maar, baron, ziet u het dan werkelijk niet?’ ‘Kijk’, zei de man, hier staat het toch gewoon: ‘O baron, jij bent v(erneukt)’.⁵⁶

Af te sluiten met zo’n verhaal lijkt misschien een provocatie van mijn kant. Zo is het niet bedoeld. Dit waargebeurde en tegelijk archetypische verhaal gaat namelijk niet over bedrog maar over eenvoud. Vollgraff was in zijn tijd evenmin een bedrieger als Tomlin, Bowman en Worp nu. De boodschap van het verhaal is dat de eenvoudigste oplossing de beste is. Wetenschap is de weg terug naar de eenvoud.

Zo ook moet de parabel worden toegepast. Als ik de lezingen van Vollgraff en die van Bowman, Tomlin en Worp vergelijk, dan valt mij vooral op hoe barok en wijdlopig de lezing van Vollgraff eigenlijk is en hoe concies en elegant die van Bowman, Tomlin en Worp. Die eenvoud lijkt me het resultaat niet zozeer van een betere, computerafhankelijke methode om de letters te lezen, maar meer van gegroeide expertise, van grotere kennis van formulair juridisch taalgebruik en van mogelijke variaties in het Latijn en niet in de laatste plaats – want ook dat verschil valt op – van een bereidheid tot zelfkritiek. Maar dit zijn natuurlijk argumenten van mijn kant zonder enige autoriteit.

Gebruikte literatuur

Afkorting: VFG = *Verslagen Friesch Genootschap*

75 jaar terpenonderzoek. Themanummer van de Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 75 (1991).

Adams, J., *Bilingualism and the Latin language*. Cambridge University Press, Cambridge 2002.

Adams, J., *The regional diversification of Latin, 200 BC-AD 600*. Cambridge University Press Cambridge UK / New York 2007.

Algra, H., ‘Hwat de terpen fertelle’, in: *De Weitsrop* 1 (1933), pp. 17-18.

Arjaans, J., ‘Terpafgravingen in Friesland’, in: *Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 75 (1991), pp. 45-55.

Bazelmans, J., *By weapons made worthy. Lords, retainers, and their relationship in Beowulf*. Amsterdam University Press, Amsterdam 1999.

Bazelmans, J., ‘Is Friesland’s oudheid tegenwoordig zonder belang?’, in: *De Vrije Fries* 82 (2002), pp. 302-309.

- Boeles, P.C.J.A., 'Nogmaals het zwaardje van Arum en de Hada-munt', in: *De Vrije Fries* 20 (1906), pp. 190-203.
- Boeles, P.C.J.A., *Catalogus der meest belangrijke voorwerpen, met uitzondering der schilderijen, in het Friesch museum te Leeuwarden*. Meijer & Schaafsma / Friesch genootschap van geschied-oudheid- en taalkunde, Leeuwarden 1908.
- Boeles, P.C.J.A., 'De vondsten uit de terp "Groot Tolsum". De invoer van terra sigillata in Friesland', in: *De Vrije Fries* 25 (1917), pp. 102-125.
- Boeles, P. C. J. A., 'Eene romeinsche koopacte uit de terp te Tolsum', in: *Bulletin van den Nederlandsche Oudheidkundige Bond*, Tweede serie, 10 (1917), pp. 275-278.
- Boeles, P.C.J.A., *Friesland tot de elfde eeuw. Zijn vóór- en vroege geschiedenis*. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1927; tweede uitgebreide druk 1951).
- Boissevain, U.Ph., 'La tablette d'achat de Tolsum (Frise)', *Revue des études anciennes* 21 (1919), pp. 91-96.
- Bos, J.M., 'Beetgum en Tolsum. Heilige huisjes in de Friese archeologie?', in: *It Beaken* 58 (1996), pp. 42-46.
- Breuker, Ph., 'Obe Postma als historicus van de veldindeling', op: <http://www.obepostma.nl/veldindeling.htm> (opgehaald 5/3/2010).
- Brouwer, E., *Archeologie van een houding. Nederlandse identiteit in de Friesche volksalmanak, 1836-1899*. Stifting FFYRUG, Groningen 1998.
- Byvanck, A.W., *Excerpta Romana. De bronnen der Romeinsche geschiedenis van Nederland*, deel 2, 's-Gravenhage 1935.
- Cuq, Ed., 'Une tablette à la eire du musée de Leeuwarden', in: *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1918*, Parijs 1919, pp. 265-282.
- Dijssel, J. van den, 'Het onvergetelijke Hellas'. *De archeoloog in C.W. Vollgraff (1876-1967)*. Masterscriptie Archeologie van Noordwest-Europa, Amsterdam 2008.
- Eickhoff, M., *De oorsprong van het 'eigene'. Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme*, Boom, Amsterdam 2003.
- Es, W.A. van, 'Friezen en Romeinen', in: J.J. Kalma, J.J. Spahr van der Hoek & K. de Vries (red.), *Geschiedenis van Friesland*, Laverman, Drachten 1968, pp. 48-94.
- Es, W.A. van, 'Romeinse importen in de wierden van Groningen en Friesland', in: Knol e.a. (red.), *Professor Van Giffen, 167-181*.
- Glasbergen, W., 'Driekwart eeuw antiquarius van Friesland', in: *De Vrije Fries* 45 (1962), pp. 8-17.
- Habu, J., C. Fawcett & J.M. Matsunaga (eds.), *Evaluating multiple narratives. Beyond nationalist, colonialist, and imperialist archaeologies*, Springer, New York NY 2007.
- Hall, M., & S.W. Silliman (eds.), *Historical archaeology* (Blackwell studies in global archaeology, 9) Blackwell, Malden MA 2006.
- Hijmans, I., *Romeinsch zakenrecht*, W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle 1917.
- Hingley, R., *The recovery of Roman Britain 1586-1906. A colony so fertile*, Oxford University Press, Oxford / New York 2008.
- Jensma, G., 'Tot aandenken aan mijne moeder'. *Filantropie en grootgrondbezit te Swarteweisein, 1650-1892-1992*. Fryske Akademy, Leeuwarden 1992.

- Jensma, G., & H. de Vries, *Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940*, Verloren, Hilversum 1997.
- Jensma, G., *Het rode tasje van Salverda. Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw*, Fryske Akademy, Leeuwarden 1998.
- Jensma, G., 'P.C.J.A. Boeles (1873-1961). De laatste regent', in: *Fryslân. Nieuwsblad voor geschiedenis en cultuur* 6-2 (2002), pp. 14-15.
- Jensma, G., 'Om de erfenis van Friso. 175 jaar Fries Genootschap', in: *De Vrije Fries* 82 (2002), 10-117.
- Jensma, G., & E. Knol, 'Op zoek naar de juiste methode. Wierdenarcheologie in de negentiende eeuw', in: Knol e.a. (red.), *Professor Van Giffen*, pp. 35-49.
- Johnson, M., 'The Tide Reversed. Prospects and Potentials for a Postcolonial Archaeology of Europe', in: Hall en Silliman (eds.), *Historical Archaeology*, pp. 313-331.
- Kamerbeek, J.C., 'Levensbericht C.W. Vollgraff', in: *Jaarboek der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, 1967-1968*, Amsterdam, pp. 346-354.
- Keppie, L., *Understanding Roman inscriptions*, Johns Hopkins University Press, Baltimore Rex 1991.
- Knol, E., A.C. Bardet & W. Prummel (red.), *Professor Van Giffen en het geheim van de wierden, Heveskes / Groninger Museum, Veendam / Groningen* 2005.
- Kohl, Ph., M. Kozelsky & N. Ben-Yehuda (eds.), *Selective remembrances. Archaeology in the construction, commemoration, and consecration of national pasts*. University of Chicago Press, Chicago 2007.
- Kunkel, W., 'Epigraphik und Geschichte des römischen Privatrechts', in: *Akten des VI. internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik, München 1972*. (Vestigia, 17) Beck, München 1973, pp. 193-242.
- Meyer, P.M., 'Juristischer Papyrusbericht', in: *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, einschliesslich der ethnologischen Rechts- und der Gesellschaftsforschung* 39 (1921), pp. 256-259.
- Nicolay, J., 'Een koninklijk machtscentrum in vroegmiddeleeuws Friesland?', in: *De Vrije Fries* 86 (2006), pp. 33-94.
- Nicolay, J., 'Nieuwe bewoners van het terpengebied en hun rol bij de opkomst van Fries koningschap', in: *De Vrije Fries* 85 (2005), pp. 37-103.
- Ovink, B.J.H., 'Levensbericht van Dr. J.C. Vollgraff', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1921, pp. 36-41.
- Postma, O., *De Friesche kleihoeve bijdrage tot de geschiedenis van den cultuurgrond, vooral in Friesland en Groningen, met veertien kaarten*, Noord-nederlandsche boekhandel, Leeuwarden 1934.
- Postma, R.H., 'Ut namme fan de keizer', in: R.H. Postma & D. Wiersma, *Skiednisbylden fan Fryslân. Ferhalen diel I*. Mienskiplik Sintrum foar Underwiisbegelieding yn Fryslân, [Ljouwert] 1992, pp. 29-36.
- Roos, A.G., 'Quo tempore exarata sit tabella emptionis in Frisia nuper reperta', in: *Mnemosyne* 46 (1918) 201-215.
- Schokker, J., 'Scandinavisch contact tijdens de Vikingperiode', in: K. Huisman e.a. (red.), *Diggelgoud. 25 jaar Argeologysk Wurkferbân. Archeologisch onderzoek in Fryslân*. Fryske Akademy / Afûk, Ljouwert 2008, pp. 170-173.

- Schroor, M., 'Noord-Nederland: een demografisch reservaat? Kanttekeningen bij het "Friese" genoom', in: *De Vrije Fries* 80 (2000) pp. 29-54.
- Slob, E., 'De koopakte van Tolsum in het Fries Museum', in: *De Vrije Fries* 75 (1995), pp. 7-18.
- Slob, E., 'De koopakte van Tolsum', in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 66 (1998), pp. 25-52.
- Spahr van der Hoek, J.J., 'Mr. P.C.J.A. Boeles 1873-1961. In memoriam', in: *De Vrije Fries* 45 (1962) pp. 5-7.
- Spahr van der Hoek, J.J. & O. Postma, *Geschiedenis van de Friese Landbouw*. 2 delen; Laverman, Drachten 1952.
- Taayke, E., 'In het spoor van Wijnaldum. De Vrije Fries als eigentijds platform voor archeologische interpretaties', in: *De Vrije Fries* 88 (2008), pp. 9-30.
- Taayke, E., 'Onder Franken en Saksen. Friesland in de laat-Romeinse tijd', in: *De Vrije Fries* 80 (2000), pp. 9-28.
- Taayke, E., *Die einheimische Keramik der nördlichen Niederlande, 600 v.Chr. bis 300 n.Chr.* [S.l.] 1996.
- Tamminga, D., *Frjendfolk op Barrahiem. In forhael út de terpetiid*. Friese Pers, Leeuwarden 1978.
- Trigger, B. 'Alternative archaeology. Nationalist, colonialist, imperialist', in: *Man* 19 (1984), pp. 355-370.
- Trigger, B., *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- Vollgraff, C.W., 'Boekbespreking: Catalogus der meest belangrijke voorwerpen in het Friesch Museum door P. C. J. A. Boeles', in: *Bulletin van den Oudheidkundigen Bond* (1909) 58.
- Vollgraff, C.W., 'Een Romeinsche koopacte uit Tolsum', in: *De Vrije Fries* 25 (1917), pp. 71-101.
- Vollgraff, J.C., *Studia palaeographica*. S.C. Van Doesburgh, Lugduni-Batavorum [Leiden] 1870.
- Wallace, R.E., *An introduction to wall inscriptions from Pompeii and Herculaneum*. Bolchazy-Carducci Publishers, Wauconda Ill 2005.
- Waterbolk, E.H., 'Brieven over de aanloop tot de oprichting der Vereniging voor Terpenonderzoek', in: 'Vijftig jaren terpenonderzoek', themanummer van *Jaarverslag van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 51 (1966/67), pp. 36-96.
- Waterbolk, E.H., 'Uit de prehistorie van de Vereniging voor terpenonderzoek', in: E.H. Waterbolk, *Verspreide opstellen*, Bert Bakker, Amsterdam 1981, pp. 272-284.
- Weerd, M. D. de, 'Bibliografie van het op oudheidkunde en geschiedenis betrekking hebbend wetenschappelijk oeuvre van Mr. P. C. J. A. Boeles', in: *De Vrije Fries* 45 (1962), pp. 18-31.
- Weiss, E., 'Römisch-Germanischer Kaufvertrag vom Jahre 116 n. Chr.', in: *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien* 23 (1926) 331-346.
- Zeinstra, J.A.D., *De tabula van Est/De Steendert. Eerste tekstlezing en commentaar. De tabula*

van Tolsum. Een onderzoek naar het schrift, enige voorstellen tot verbeterde tekstlezing, nieuwe feiten. De Frysk-Latynsk-Grykse Stúdzjerûnte, 2008 (eigen beheer).

Zeinstra, J.A.D., *Libellus Leovardiensis contra Oxoniensis. Een eerste commentaar op Bowman's en Tomlin's geheel nieuwe lezing van het schrijflankje van Tolsum*. De Frysk-Latynsk-Grykse Stúdzjerûnte 2009 (eigen beheer)

Noten

- 1 Vanzelfsprekend weten we nu dat de terpen al vanaf 600 voor Christus bewoond werden. In de negentiende eeuw baseerde men zich doorgaans niet op opgegraven voorwerpen maar op overgeleverde teksten en werd steeds gesproken van 1800 jaar Friezen sinds Tacitus.
- 2 Zie over dit proces Jensma, 'Om de erfenis van Friso', 10-117, 49-53, 83-88, 104-106 en de daar genoemde literatuur, en Jensma, *Rode tasje*, passim.
- 3 Ik gebruikte Habu, Fawcett & Matsunaga (red.), *Evaluating Multiple Narrative*; Kohl, Kozelsky & Nachman (red.), *Selective remembrances*; en Hall en Silliman (red.), *Historical Archaeology*.
- 4 Trigger, *History of Archaeological Thought*; Trigger, 'Alternative archaeology'.
- 5 Boeles, *Friesland tot de elfde eeuw*; Taayke, *Die einheimische Keramik*; Taayke, 'In het spoor van Wijnaldum'; Taayke, 'Onder Franken en Saksen'; Bazelmans, 'Is Frieslands oudheid?'. Over een vermakelijke poging tot inbraak door genetici in deze discussie: Schroor, 'Noord-Nederland, een demografisch reservaat?'
- 6 Voorbeelden zijn: Jos Bazelmans, *By weapons made worthy*, Nicolay, 'Nieuwe bewoners' en Nicolay, 'Een koninklijk machtscentrum'.
- 7 Over vreedzame Vikingen die zich als immigranten in het Friese terpengebied vestigden en over het nieuwe van dit inzicht zie bijvoorbeeld Schokker, 'Scandinavisch contact'.
- 8 Zie de bijdrage van Galestin in dit nummer. Een voorbeeldige, Groot-Brittannië betreffende studie is Hingley, *The recovery of Roman Britain 1586-1906*.
- 9 Literatuur over de geschiedenis van Friese identiteit als constructie: Brouwer, *Archeologie van een houding* en Jensma, *Rode tasje*.
- 10 Zie vooral de bijdragen van Worp en van Tomlin en Bowman in dit nummer.
- 11 De literatuur over dit onderwerp laat in zijn uitgebreidheid zien hoe gespecialiseerd men moet zijn om mee te kunnen beslissen. Ik raadpleegde een paar handboeken: Adams, *Bilingualism and the Latin language*; Adams, *The regional diversification of Latin*; Keppie, *Understanding Roman inscriptions*; Wallace, *An introduction to wall inscriptions*.
- 12 Zeinstra, *Twee Romeinse schrijftafeltjes*; Zeinstra, *Libellus Leovardiensis contra Oxoniensis*. De interpretatie van de tweede *tabula cerata* in de eerste titel op pp. 8-9.
- 13 *Leeuwarder Courant*, 15 oktober 1909. De terp was 3,16 hectare. De prijs per hectare was dus f6806,33. De normale prijs van goede landbouwgrond was hooguit 1500 gulden per hectare, zie bijvoorbeeld Jensma, 'Tot aandenken aan mijne moeder', Bijlage 1. Zie tevens bijlage 3 in deze bundel.
- 14 Zie over de terpenarcheologie laatstelijk de catalogus bij de tentoonstelling over professor Van Giffen: Knol, Bardet & Prummel (red.), *Professor van Giffen* en daarin in het

- bijzonder Jensma & Knol, 'Op zoek naar de juiste methode'; over afgravingsindustrie: Arjaans, 'Terpafgravingen'.
- 15 Jensma, 'Om de erfenis van Friso', 28.
- 16 Namelijk de Italiaanse archeoloog Luigi Pigorini; Jensma & Knol, 'Op zoek naar de juiste methode', 48.
- 17 VFG 1913/14, p. 8: 'Met bizondere ingenomenheid vermelden wij dat enkele verkoopers van terpen in de koopvoorwaarden de bepaling lieten opnemen dat de koper verplicht zoude zijn de bij het afgraven der terp voor den dag komende oudheden aan het Friesch Museum af te staan tegen een door het museum vast te stellen vergoeding. Voorheen placht de koper zich den eigendom der te vinden oudheden reserveeren, zonder dat hij moeite deed om door het toekennen van vergoedingen de terpbazen en arbeiders aan te moedigen om deze bepaling na te leven. Het gevolg was dat de arbeiders de voorwerpen, b.v. vaatwerk, liever vernielden, dan dat zij gratis moeite deden om de oudheden te redden. De nieuwe bepaling werkt in alle opzichten beter.' Deze passage komt voor in hetzelfde verslag als waarin de vondst van het wastafeltje wordt gemeld. Over de overdracht van de voorwerpen in de Tolsumer terp, zie VFG 1916/17, p. 17 : 'Mejuffrouw Aletta Hingst te Amsterdam was zoo welwillend nog eens uitdrukkelijk mede te deelen, dat zij ten bate van het Genootschap afstand deed van hare rechten op de reeds in het museum aanwezige vondsten uit de terp te Tolsum, waaronder het bekende romeinsche schrijftafeltje, dat door Prof. Vollgraff werd gepubliceerd in dl. 25 van de *De Vrije Fries*.'
- 18 Jensma & Knol, 'Op zoek naar de juiste methode', 49.
- 19 VFG (1914/15) 15. Ook eerder al merkte Boeles ditzelfde op: VFG (1910/11), pp. 26-27: 'Deze terp werd eenige malen door den heer J. P. Wiersma en door ondergeteekende bezocht. De terpbaas, de heer Piersma. maakte zich zeer verdienstelijk door geheel belangeloos op de meest belangrijke vondsten aan te teekenen hoe deze gevonden werden.'
- 20 DVF 1915, p. 229 (= VFG 1913/1914, p. 8).
- 21 Over hem zie: Jensma, 'Om de erfenis van Friso', vooral pp. 76-88; Jensma, 'P.C.J.A. Boeles (1873-1961). De laatste regent'; en eerder: Spahr van der Hoek, 'Mr. P.C.J.A. Boeles'; Glasbergen, 'Driekwart eeuw antiquarius'; voor een bibliografie: De Weerd, Bibliografie'. Voor zijn positie binnen de Nederlandse archeologie, zie laatstelijk ook: Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'*, 53-56. Een biografie van Boeles is een – door de grote hoeveelheid beschikbare archivalia ook veelbelovend – desideratum.
- 22 Boeles' blikveld lijkt me ruimer dan wat de kritische Matthew Johnson als een ingebakken beperking van zo'n 'museumarcheoloog' beschouwt: 'First, I return to the heritage-related and curatorial responsibilities of many of those working in Europe. These responsibilities tend to emphasize local identities and influences at the expense of wider questions – curators are employed specifically to look after local antiquities.' Johnson, 'The Tide Reversed', 316.
- 23 Glasbergen, 'Boeles', 8, merkt als bijzonderheid op dat ook de tentoonstelling van oudheidkundige voorwerpen in het Fries Museum de eerste in Nederland was die – door Boeles – was ingericht volgens het principe van het zogenaamde drieperiodensysteem.

- 24 Boeles, *Catalogus*.
- 25 Boeles, *Friesland tot de elfde eeuw*. Het boek werd in 1951 opnieuw uitgegeven in een uitgebreidere versie.
- 26 Voor het eerst deed hij dat – nog vrij impliciet – in 1906; b.v. Boeles, ‘Nogmaals het zwaardje’, 194.
- 27 In de jaarlijks verschijnende *Verslagen van het Friesch Genootschap* maakt Boeles hiervan steeds melding.
- 28 *VFG* 1910/11, pp. 19-20.
- 29 *VFG* 1903/04, pp. 9-12; de lezing handelde over de opgravingen te Argos. Saillant detail is dat Vollgraff – heel vroeg – al lichtbeelden gebruikte. Vollgraff hield verder lezingen in 1905 (over ras en beschaving), *VFG* 1905/06, pp. 7-9; en in 1912/13 over ‘De beeldende kunst in het oude Griekenland’, *VFG* 1912, 13. Boeles’ museum catalogus uit 1909 werd door Vollgraf zeer gunstig besproken: Vollgraff, ‘Boekbespreking’.
- 30 Voor het eerste zie de vorige noot; voor het tweede de briefwisseling tussen Boeles en Vollgraff die Jacob van Sluis elders in dit nummer bezorgt; verder de brieven die E.H. Waterbolk bezorgde, Waterbolk, ‘Brieven’ en Waterbolk, ‘Uit de prehistorie’ en de bijdragen in ‘75 jaar terpenonderzoek’.
- 31 In de discussies op het symposium van 24 april 2009 werd dit argument meermalen naar voren gebracht.
- 32 Over Vollgraff zie: Kamerbeek, ‘Levensbericht’ en Ovink, ‘Levensbericht’. Tevens gebruikte ik van Van den Dijssel, ‘Het onvergetelijk Hellas’ (met dank aan Frank Moed die me op deze masterscriptie attent maakte). Vollgraff senior publiceerde een handboek over Latijnse paleografie: Vollgraff, *Studia*, en onderrichtte zijn zoon; Van den Dijssel, ‘Het onvergetelijke Hellas’, 7 (nt. 2).
- 33 C.W. Vollgraff aan P.C.J.A. Boeles, 2 april 1916; zie de uitgave van de correspondentie elders in deze bundel.
- 34 Tresoar, Archief Fries Genootschap inv. nr. 58, nr. 106 (C.W. Vollgraff aan P.C.J.A. Boeles, Groningen 11 december 1916) over ‘bovem emit’; discussie over de juiste lezing van bepaalde passages: *Ibidem*, inv. nr. 59, nr. 100 (Idem aan Idem, Groningen 9 januari 1917); nr. 137 (minuut P.C.J.A. Boeles aan C.W. Vollgraff, z.p., 12 januari 1917); nr. 101 (C.W. Vollgraff aan P.C.J.A. Boeles, Groningen, 13 januari 1917); nr. 103 (Idem aan Idem, Groningen 20 januari 1917); nr. 138 (minuut P.C.J.A. Boeles aan C.W. Vollgraff, z.p., 28 januari 1917). Zie ook de bijdrage van Jacob van Sluis in deze bundel.
- 35 Bijvoorbeeld de allerlaatste zin in: Vollgraff, ‘Romeinsche koopacte’, 101.
- 36 Bijvoorbeeld al in 1906 in Boeles, ‘Nogmaals het zwaardje’, 195.
- 37 Vollgraff, ‘Een Romeinsche koopacte’, 75; H.H. Janssonius onderzocht in het Botanisch Laboratorium te Groningen ‘den anatomischen bouw van het hout van het plankje.’
- 38 Tresoar, Archief Fries Genootschap inv. nr. 58, nr. 123 (W.C. Vollgraff aan P.C.J.A. Boeles, Groningen, 8 februari 1917). De tekst van deze noot, waarvoor de auteur de doopcelen lichtte van de hoogleraren onder de adressanten is verplaatst naar de uitgave van de correspondentie tussen Vollgraff en Boeles, elders in deze bundel.
- 39 Roos, ‘Quo tempore exarata’; Boissevain, ‘La tablette d’achat de Tolsum’; Cuq, ‘Une

- tablette'; zie ook Meyer, 'Juristischer Papyrusbericht'; Weiss, 'Römisch-Germanischer Kaufvertrag'; Byvanck, *Excerpta Romana*. en Kunkel, 'Epigraphik und Geschichte'. Over Roos, zie ook *VFG* 1916/17, p. 18.
- 40 Een van de ontvangers van een overdrukje, Prof. dr. W. Weber, stuurde het artikel naar Otto Gradenwitz, de uitgever van *Fontes iuris romani antiquae*; Tresoar, Archief Fries Genootschap inv. nr. 58, nr. 123 (C.W. Vollgraff aan P.C.J.A. Boeles, Utrecht 27 mei 1917). Gradenwitz stond trouwens met Boeles in ieder geval al sinds 1910 in contact, *VFG* 1910/11, p. 20.
- 41 Hijmans, *Romeins zakenrecht*; vgl. *VFG* 1916/17, p. 18.
- 42 Af en toe vroegen buitenlandse geleerden inlichtingen, bijvoorbeeld in *VFG* 1928/29, p. 34: 'Aan Dr. H. Finke te Heidelberg werden inlichtingen verstrekt betreffende het Romeinsche schrijftafeltje, met koop-akte van een rund, uit de terp te Tolsum, welke belangrijke inscriptie daarna door dezen geleerde gepubliceerd werd in het 17de Bericht van de "Römisch-Germanische Kommission" te Frankfort, 1929, S. 213 (no. 372), te zamen met vele andere in de latere jaren elders voor den dag gekomen inscripties'; en in *VFG* 1939, 35: 'De heer Oswald Gerhardt te Keulen-Dellbrück, vroeg inlichtingen omtrent de tabula van Tolsum, het bekende Romeinsche schrijftafeltje'.
- 43 Ik raadpleegde niet alleen het digitale archief van de *Leeuwarder Courant*, maar ook de publicaties die zijn verzameld in de Digitale Historische Bibliotheek van Friesland (www.wumkes.nl). Een betrekkelijke uitzondering is misschien Hendrik Algra die in de *Weitsrop* van 1933 een langere passage aan het plankje wijdde; Algra, 'Hwat de terpen fertelle'.
- 44 Postma, *Kleihoewe*, 161, en Spahr van der Hoek & Postma, *Geschiedenis Friesche Landbouw I*, 38; zie ook: Breuker, 'Obe Postma als historicus'.
- 45 Van Es, 'Friezen en Romeinen', 72.
- 46 Bijvoorbeeld in: Tamminga, *Fremdfolk op Barrahiem* uit 1978, en in een lesboekje: Postma, 'Ut namme fan de keizer'.
- 47 Liuwe Westra te Lollum meldde me (naar aanleiding van de lezing waarop dit artikel is gebaseerd) dat zijn grootmoeder van vaderskant op (of vlakbij) de Tolsumer terp opgroeide en dat zijn vader hem en zijn broers en zusjes herhaaldelijk vertelde over groepen Romeinen die 'oer de Slachtedyk (!) teagen ûnderweis fan harren fjildtochten, en út en troch iten nedich wiene. Sadwaande kochten se wolris in ko, en dat wûnder moast dus ek in kear flakby ús omkriten plakfûn hawwe: it skriuwbuoardsje wie der it bewiis fan'; e-mail van 17 december 2009. In de literatuur komt men dergelijke verhalen niet tegen en het ligt wel enigszins voor de hand dat juist iemand uit Tolsum zelf deze kennis meer koestert dan de gemiddelde Fries.
- 48 In het kader van een congres over rechtsgeschiedenis stelde Prof. Dr. P. Gerbenzon in 1955 een tentoonstelling samen waarop het plankje een belangrijke rol speelde; *VFG* 1955, pp. 18-19. Twee jaren later kon ook koningin Juliana bij een bezoek aan de provincie en het Fries Museum het plankje bekijken: 'In de porceleinzaal werden verversingen aangeboden en bezag Hare Majesteit van nabij de koopacte van Tolsum en de „Hansje in de kelder”'; *VFG* 1957, p. 3.

- 49 Met name in: Tresoar, Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 108 (C.W. Vollgraff aan P.C.J.A. Boeles, Groningen, 10 april 1917) en *Ibidem*, nr. 139 (minuut P.C.J.A. Boeles aan C.W. Vollgraff, 13 april 1917).
- 50 Bazelmans, 'Is Frieslands oudheid?'; Jensma, 'De laatste regent'.
- 51 In andere bijdragen aan dit *Beaken*-nummer is deze geschiedenis al uitgebreid ter sprake gekomen.
- 52 Slob, 'De koopakte van Tolsum' (1995); Slob, 'De koopakte van Tolsum' (1998) en Bos, 'Beetgum en Tolsum'.
- 53 Van Es, 'Friezen en Romeinen'; Van Es, 'Romeinse importen', 172-173.
- 54 Vollgraff, 'Een romeinse koopakte', 79.
- 55 Tresoar, Archief Fries Genootschap, 272 (J.E.H. Hooft van Iddekinge aan J. Dirks, Paterswolde, 2 april 1869); de vergadering van de Maatschappij was diezelfde avond; *Verslagen Nederlandse Maatschappij voor de Letterkunde* (1869), 26-27
- 56 H.A.L. (= H.A. Lesturgeon), 'Over de beroemde handschriften van prof. Chasles', *De Nieuwe Courant*, 16 oktober 1920.